

Teresa Jakubowska

**MAPA NA LEKCJACH HISTORII
I WIEDZY O POLSCE
W NAUCZANIU SŁUCHACZY-CUDZOZIEMCÓW**

Jedną z zasad nauczania jest zasada pogładowości. Stosowanie środków pogładowych w procesie nauczania historii i wiedzy o Polsce w Studium ma duże znaczenie pod względem merytorycznym i formalnym. Różnorodny bowiem materiał pogładowy sprzyja wytwarzaniu się w świadomości słuchaczy prawidłowych wyobrażeń, co w nauczaniu cudzoziemców – przy istniejącej barierze językowej w pierwszym roku nauki języka polskiego jako obcego – ma szczególne znaczenie.

W nauczaniu historii i wiedzy o Polsce w grupie środków pogładowych ważne miejsce zajmuje mapa, ona bowiem przyczynia się do wdrażania słuchacza w umiejętność poprawnego myślenia historycznego, sam sposób myślenia historycznego jest specyficzną formą myślenia, w której „...przedmiotem operacji myślowych ucznia są elementy procesu dziejowego ujmowane w czasie i przestrzeni historycznej, a poszczególne fakty czy zjawiska dziejowe nie pozostają w oderwaniu i izolacji, ale ujęte są we wzajemnych powiązaniach jako poszczególne ogniwa procesu dziejowego...”¹

Tak więc na całokształt myślenia historycznego składa się między innymi orientacja w przestrzeni historycznej, umieszczona w odpowiednim czasie historycznym. Samo bowiem pojęcie przestrzeni historycznej jest dość złożone. Składa się nań, obok elementów czysto geograficznych, również odległość, obszar, kształt rozpatrywane w aspekcie historycznym. Widać tu nierozdzielalność przestrzeni historycznej z czasem historycznym, który kształtować musimy równoległe². „Orientacja w przestrzeni rozwija się u człowieka dzięki

¹ T. Słowikowski, *Metodyka nauczania historii*, Warszawa 1975, s. 58.

² W kształtowaniu czasu historycznego pomocne są w Studium skrypty: T. Jakubowska, *Tablice synchronistyczne do dziejów Polski 960–1945*, Łódź 1993; J. Michowicz, I. Kolendo, *Świat i Polska. Tablice synchronistyczne 1944–1989*, Łódź 1990.

współdziałaniu różnych analizatorów, tj. analizatora wzrokowego, słuchowego, dotykowego i kinetycznego”³.

Podstawowymi pomocami naukowymi używanymi w Studium, w celu przedstawienia i przybliżenia słuchaczom przestrzeni historycznej, są mapy.

Proces wdrażania do pracy z mapą rozpoczyna się w polskiej szkole od kl. IV i trwa przez cały okres nauczania również i w szkole średniej. Jednak jak wykazały badania, „praca z mapą przy stosunkowo poprawnej technice jest nawykiem opanowanym jedynie przez część zespołów uczniowskich”⁴.

Znacznie gorzej przedstawia się sytuacja wśród cudzoziemców – słuchaczy Studium. Poważna ich część nie tylko nie ma wykształconego nawyku pracy z mapą, ale wręcz nie umie jej „czytać”, czyli nie rozumie jej legendy i symboliki.

Zaobserwowano następujące grupy trudności naszych słuchaczy w pracy z mapą:

- nierzadko brak znajomości stałych znaków kartograficznych,
- trudności w operowaniu głównymi, a zwłaszcza pośrednimi kierunkami świata,
- często brak funkcjonowania utrwalonego nawyku odwoływania się do legendy mapy,
- trudności z przenoszeniem z legendy znaków i symboli,
- nieprecyzyjne wskazywanie granic i powierzchni,
- brak umiejętności opisowego określenia położenia geograficznego punktów stałych,
- trudności w określaniu położenia miejscowości leżących nad rzekami (nieznajomość geograficznych zasad wyodrębnienia odcinków rzeki),
- stosowanie niepoprawnej terminologii,
- brak umiejętności przenoszenia elementów z jednych na inne rodzaje map,
- niepoprawne wymawianie i pisanie nazw,
- i wreszcie brak nawyku posługiwania się specjalną wskazówką.

Niektóre z powyższych trudności mogą po części wynikać z niemożliwości płynnego wypowiedzenia się w języku polskim na tym etapie nauki. Ale tylko niektóre i tylko po części. Główna przyczyna leży jednak w braku merytorycznych umiejętności „czytania” mapy. Szkoły ojczyście bowiem nie wdroszyły dostatecznie wszystkich naszych słuchaczy do pracy z mapą.

Z wyżej wymienionych trudności wynika, że poważna część słuchaczy patrząc na mapę, nie potrafi prawie nic odczytać z jej obrazu. Znaki nic im nie mówią, nie przedstawiają konkretnych zjawisk dziejowych. Wskazuje

³ W. M a r m o n, *Uwagi na temat wprowadzania ucznia w orientację w przestrzeni historycznej*, „Wiadomości Historyczne” 1971, nr 6, s. 280.

⁴ E. T r z c i ń s k a, *Technika pracy z mapą historyczną*, „Wiadomości Historyczne” 1985, nr 3, s. 254.

to na brak umiejętności pełnego wykorzystania mapy przez słuchacza-cudzoziemca, co dzieje się ze szkodą dla percepcji wiadomości historycznych. A walory mapy są różnorodne. Oto niektóre z nich:

- mapa umożliwia kształtowanie i rozwijanie wyobrażeń przestrzennych,
- umiejscawia, konkretyzuje zjawisko historyczne,
- tłumaczy związki zachodzące pomiędzy warunkami geograficznymi a rozwojem i dziejami krajów⁵.

Nauczyciel historii i wiedzy o Polsce w Studium ma prawo przypuszczać, że jego słuchacze nauczyli się w swoich szkołach ojczystych podstawowej techniki pracy z mapą. Jak jednak wykazuje wieloletnia praktyka w pracy studyjnej, nie należy polegać na tych przypuszczeniach. Zawsze wtedy, gdy nie spełniają się nasze oczekiwania, należy „od nowa” rozpocząć pracę z mapą geograficzną, zanim zacznie się wymagać czytania trudnej mapy historycznej i to w obcym dla naszego słuchacza języku polskim. Sytuację utrudnia fakt, iż poziom słuchaczy jest bardzo zróżnicowany pod względem przygotowania merytorycznego, jak i możliwości percepcji nowego materiału.

Doświadczenie uczy, że lekcje historii i wiedzy o Polsce winno się rozpoczynać zawsze od wiadomości o mapie. Musimy bowiem umożliwić naszym słuchaczom studia w polskich wyższych uczelniach. Należy zatem uczyć ich nie tylko języka polskiego jako obcego, ale również uzupełniać i doskonalić ich wiedzę merytoryczną, aby możliwie wyrównać różnicę poziomów między polską szkołą średnią a podobnymi szkołami w innych krajach świata.

Należy przypomnieć, na czym polega istota mapy w znaczeniu geograficznym i omówić jej symbolikę. Określić kierunki świata, sprawdzić znajomość znaków kartograficznych i skali mapy. Korelować mapę geograficzno-fizyczną z mapą historyczną. Słuchacz musi orientować się co najmniej w stopniu dostatecznym w przestrzeni geograficznej, aby móc zdobyć orientację w przestrzeni historycznej i objaśnić kolorystykę mapy geograficznej i historycznej. Później w toku całego roku nauki przed korzystaniem z nowej mapy na zajęciach zawsze dokonywać wprowadzenia uzasadnionego ciągiem postępowania dydaktycznego.

Jednocześnie z uzupełnieniem wiedzy słuchaczy w tej dziedzinie wprowadzać obcą dla nich terminologię w języku polskim. I tak np. *wschód*, *zachód* i wyrażenia *na wschodzie*, *na zachodzie*, *na południowym zachodzie*, *na północnym wschodzie*, *na wschód od*, *na zachód od* i inne. Słuchacze muszą znać również terminologię geograficzną potrzebną do określania sytuacji przestrzennych, jak np. *górnym*, *środkowym*, *dolnym biegiem rzeki*, *lewy*, *prawy brzeg rzeki*, *ujście rzeki*, *w dorzeczu*, *nad rzeką*, *pod miastem* i inne.

⁵ W. Zwolska, *Poradnik dla nauczyciela historii*, Warszawa 1962, s. 144.

W ten sposób na zajęciach z historii i wiedzy o Polsce dokonuje się proces pogłębienia znajomości języka polskiego.

Nauczyciel musi jednak zdawać sobie sprawę z trudności, na jakie napotyka cudzoziemiec w pierwszym roku nauki obcego języka w „czytaniu” polskiej mapy. Wiadomo, że wśród mediów do nauczania historii mapa wykazuje względnie wysoki stopień abstrakcji. Ponadto nasze mapy nie są dostatecznie dostosowane treściowo i dydaktycznie do programów nauczania historii. Możemy pozazdrościć kolegom z Niemiec, którzy mają do dyspozycji mapy przygotowane metodycznie i rzeczowo do możliwości poznawczych uczniów na poszczególnych szczeblach nauki⁶.

Nasze mapy są przeładowane informacjami, a więc mało przejrzyste. Na jednej mapie przedstawia się długie okresy historyczne (np. *Świat w latach 1919–1939*). A już prawdziwą zmurą dla cudzoziemca są nie zawsze dostatecznie czytelne napisy. Zbyt mała jest ilość map przekrojowych, a więc map najbardziej przejrzystych i łatwych w użyciu, które najbardziej nadawałyby się dla słuchacza-cudzoziemca w pierwszym semestrze nauki w Studium.

W praktyce studyjnej obok map ściennych wykorzystuje się przede wszystkim *Atlas historyczny Polski*, jako że program nauczania historii w Studium obejmuje w zasadzie dzieje Polski (w grupach humanistycznych – 180 godzin, a w grupach ekonomiczno-socjologicznych – 140 godzin). Jednakże nie jest to atlas szkolny *stricte*, ale, jak to formułują w przedmowie jego redaktorzy, „Atlas jest przeznaczony dla wszystkich, którzy interesują się historią Polski”. W praktyce jednak polska szkoła pozostaje jego najliczniejszym odbiorcą. Dla słuchaczy Studium atlas ten jest jednak zbyt bogaty i faktograficznie szerszy od realizowanych tu programów historii. Zdarza się, że słuchacz traktuje go „ogładowo”, a nie pogładowo. Mimo zastrzeżeń jest to dobry atlas, ilustrujący nie tylko dzieje polityczne państwa polskiego i jego rozwój terytorialny, ale uwzględnia też dzieje gospodarcze, społeczne i kulturalne Polski.

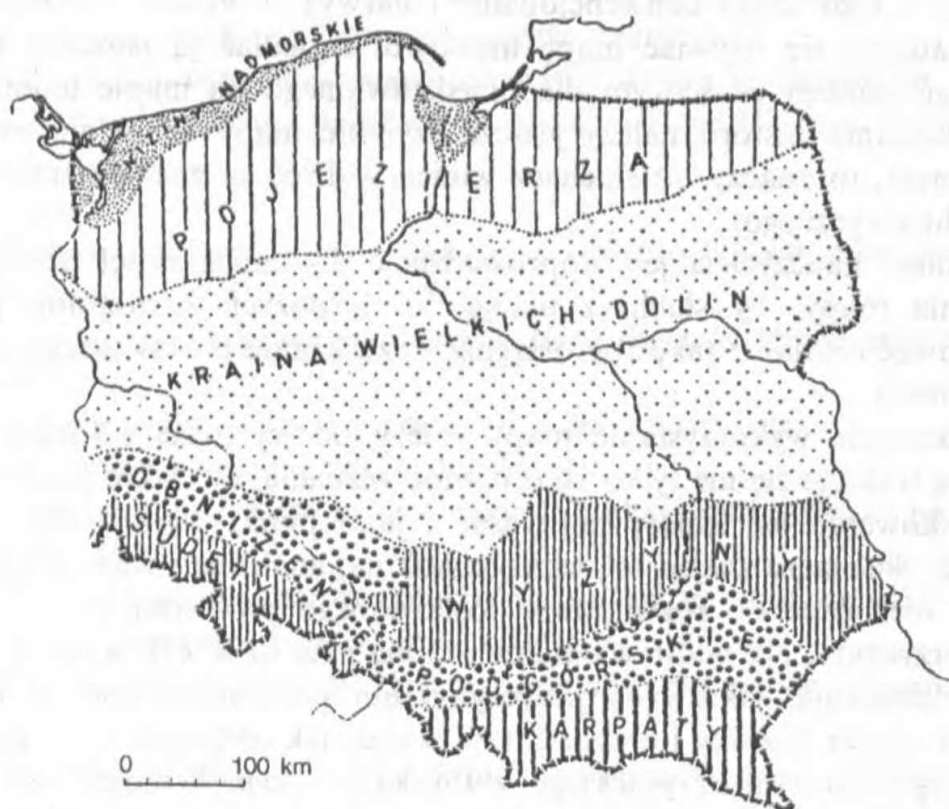
W grupach słabszych o wąskich zdolnościach do abstrahowania wykorzystuje się szkolny atlas historyczny *Nasza ojczyzna*. Jest to atlas historyczny Polski, wyrazisty, czytelny, łatwy w odbiorze, zawierający 24 kartogramy, ale to stanowi niestety tylko minimum wiedzy historyczno-geograficznej. Bardzo pomocne dla cudzoziemca są piękne ilustracje S. Kobylińskiego umieszczone w nim pod każdym kartogramem.

Jednakże jest to rozwiązanie przymusowe, a atlas ten spełnia tylko częściową rolę w Studium. Nasz absolwent musi umieć „czytać” także bogatsze atlasy, aby miał szanse za kilka miesięcy studiować razem z polskimi studentami na wyższej uczelni.

⁶ Pisze o tym: W. Vathke, *Historyczne mapy ścienne (dla stopnia drugiego szczebla pierwszego nauczania historii)*, „Wiadomości Historyczne” 1985, nr 1, s. 38–45.

W praktyce studyjnej stosuje się z powodzeniem mapki schematyczne, to znaczy w toku lekcji rysuje się kredą na tablicy proste szkice, zawierające najniezbędniejsze elementy danego zagadnienia. Zaletą tych mapek jest ich czytelność, możliwość wyeksponowania konkretnego zagadnienia, jakie chcemy przedstawić. Mapki schematyczne wykonywane na oczach słuchaczy, rozbudzają zainteresowanie przedstawianym zagadnieniem, ułatwiają wyciąganie wniosków, podsuwając je wizualnie. Na przykład przedstawiając geopolityczne położenie Polski przed wybuchem drugiej wojny światowej, mapka schematyczna bardzo wyraźnie uwypukla zagrożenie ze strony III Rzeszy i trudności obrony granic.

Omawiając krajobraz Polski, szkicujemy na tablicy pas gór, wyżyn, nizin i pojezierzy, wykazując w sposób poglądowy urozmaicenie i pasowość ukształtowania powierzchni (rys. 1).

Rys. 1. Pasowość ukształtowania powierzchni Polski

Braki w wiadomościach naszych słuchaczy, jak i mankamenty map musi uzupełnić nauczyciel poprzez różnego rodzaju ćwiczenia z mapą, która powinna nam towarzyszyć na każdej lekcji. Przestrzeń bowiem, podobnie jak i chronologia, wiąże się w sposób jak najbardziej ścisły z nauczaniem historii.

A zatem należy:

- systematycznie korzystać z mapy na zajęciach,
- wyrobić u słuchaczy nawyk posługiwania się na lekcjach historii i wiedzy o Polsce otwartymi atlasami rozłożonymi na stolikach,
- umiejscawiać w przestrzeni każde wydarzenie,
- przestrzegać właściwego pokazywania na mapie w myśl zasady: miejsce – punkt, granica – linia, rzeka – od źródła do ujścia, terytorium – płaszczyzna obwiedziona wskazówką wzdłuż linii granicznej,
- przenosić elementy pokazywane na mapie ściennej do atlasów,
- wymagać krótkiej lokalizacji słownej punktów stałych (jest to doskonałe ćwiczenie językowe),
- nakłaniać do przygotowywania pracy domowej z atlasem.

Te zabiegi powinny doprowadzić do tego, by słuchacz umiał „czytać” mapę w znaczeniu geograficznym, „to znaczy kojarzyć znaki alfabetu kartograficznego (ściślej – jego znaki konwencjonalne i barwy) w wyrazy i zdarzenia: to znaczy nauczyć się ożywiać mapę myślowo, zasiedlać ją istotami żywymi i napępiać ruchem właściwym dla przedstawionego na mapie terenu”⁷.

W nauczaniu historii należy jeszcze czytanie mapy uzupełnić aspektem historycznym, to znaczy, że słuchacz winien widzieć za znakami mapy treść procesu historycznego.

Zadaniem nauczyciela jest doprowadzenie do umiejętności pełnego wykorzystania mapy, by słuchacz mając do dyspozycji kartogram, potrafił zorganizować działanie tak, aby osiągnąć rozwiązanie postawionego zadania czy problemu.

Dydaktyczne wykorzystanie mapy zależy od jej treści i formy. Mapę polityczną traktuje się nie tylko jako pomoc wizualną, ale także jako materiał do wnioskowania na tematy polityczne i jako punkt wyjścia dla różnych zagadnień. Słuchacze znając cel, sami odszukują, analizują i opisują określone elementy niezbędne do rozwiązania postawionego problemu.

Oto przykłady: Na podstawie mapy *Korona i Litwa w XIV wieku* słuchacze sami wywnioskują, jakie były przyczyny unii polsko-litewskiej w Krewie. Odczytują obszar Korony i obszar Litwy, widzą, jak długa jest linia graniczna agresywnego państwa krzyżackiego z Polską i Litwą. Wniosek jest prosty bez pomocy nauczyciela – niebezpieczeństwo krzyżackie dla obu krajów doprowadziło do ich zbliżenia.

Taka praca z mapą – jako źródłem wiadomości – wymaga jednak więcej czasu, ale wyniki nauczania są znacznie lepsze niż przy obserwacji recepcyjnej.

Praca z mapą może polegać również na samodzielnej analizie warunków geograficznych, odczytywaniu nowych treści i wyprowadzaniu wniosków, jakie wynikają z porównania dwóch lub kilku map historycznych.

⁷ W. P. Budanow, *Mapa w nauczaniu geografii*, Warszawa 1960, s. 9.

Zamiast wyliczać i pokazywać np. ziemie odzyskane przez Polskę po II pokoju toruńskim w 1466 r., można polecić słuchaczom, aby samodzielnie prześledzili atlas, a następnie odpowiednie dane umiejscowili na mapie ściennej.

Inne zadanie w pracy z mapą dotyczy porównywania obszarów, słuchacze mają zestawić obszar Polski za pierwszych Piastów i Polski za Kazimierza Wielkiego i wyciągnąć wnioski, co do zmiany obszaru w okresie X–XIV w. Bez trudu stwierdzają, że kształt Polski uległ zasadniczej zmianie, że odeszła ona od Bałtyku i od Odry, a przesunęła się w kierunku południowo-wschodnim.

Prześledzenie na mapie rozwojowej np. zmian terytorialnych danego państwa pozwala słuchaczom na wyprowadzenie wniosków o charakterze jego polityki zagranicznej.

A oto szkicowy plan jednej z lekcji z mapą. Temat lekcji: *Jak zostały ustalone granice Polski po pierwszej wojnie światowej?*

Temat zrealizowano wykorzystując mapki *Atlasu historycznego Polski* na s. 44 Odbudowa państwa polskiego w latach 1918–1922 oraz mapę ścienną *Polska 1918–1939*.

Tok lekcji:

1. Polecenie nauczycielki, by słuchacze zorientowali się, jakie zagadnienia ilustruje mapa.

2. Wyodrębnienie przez słuchaczy z haseł legendy trzech podstawowych zagadnień:

- a) etapy kształtowania się granic II Rzeczypospolitej,
- b) ostateczne ustalenie granic Polski,
- c) wydarzenia polityczne mające wpływ na układ granic Polski po pierwszej wojnie światowej.

3. Wypowiedzi słuchaczy kontrolowane przez nauczycielkę i pokaz omawianego zagadnienia na mapie ściennej.

W toku lekcji podano, bądź przypomniano, potrzebne słownictwo oraz struktury gramatyczne.

Słownictwo: *granica, granica naturalna, granica ustalona, graniczyć z + N, sąsiad, sąsiadować z + N, dobrosąsiedzki, etniczny, ustalić*; zwroty: *granica biegnie, ustalić granice, utrzymywać stosunki*; wyrażenia: *na północy, na południu, na wschodzie, na zachodzie*.

Struktury gramatyczne znane słuchaczom z lekcji języka polskiego, ale wypełnione leksyką specjalistyczną:

1. Rozmawiać z kolegą.

Graniczyć

2. Sąsiadować _____ z Litwą.

Utrzymywać stosunki _____

1. Ustalić termin wycieczki.
2. Ustalić granice.

1. Student biegnie wzdłuż ulicy.
2. Granica biegnie wzdłuż rzeki.

Na zakończenie lekcji podsumowano wiadomości, ćwicząc słownictwo oraz struktury i wpisano do zeszytów krótką notatkę o granicach i położeniu geopolitycznym II Rzeczypospolitej.

Wnioski końcowe. Praca z mapą jest jednym ze środków metodycznych wzbogacających sposoby podawania nowej wiedzy i ułatwiających percepcję wydarzeń przez ich umiejscowienie oraz utrwalających zdobyte dotychczas wiadomości. Ponadto jest to forma pracy atrakcyjna dla słuchaczy nie tylko ze względu na odmienną formę czerpania wiadomości, ale i na możliwość samodzielnego dociekania i wnioskowania.

Wieloletnie doświadczenia dydaktyczne wskazują na konieczność prowadzenia ćwiczeń z mapą i na tym etapie nauczania, to znaczy w Studium, tym bardziej, że ucząc cudzoziemców, nauczyciel często nie ma pewności, czy percepcja materiału jest prawidłowa, całkowita, czy tylko fragmentaryczna.

Doskonalenie pracy z mapą winno przekształcić się w nawyk samodzielnego z niej korzystania w trakcie przyswajania wiedzy historycznej oraz traktowanie mapy jako źródła informacji o przeszłości.

Celem takiej metody pracy z cudzoziemcami winno być przyzwyczajenie, by słuchacze posługiwali się mapą także przy czytaniu lektury historycznej, opracowań popularno-naukowych, artykułów z czasopism i gazet (i codziennej prasy), bo to jest element przygotowania do życia. A mapa kształtuje umiejętności niezbędne w czasie studiów i w życiu.

Jeżeli nauczyciel na zajęciach systematycznie korzysta z mapy historycznej, to przestaje być ona postrachem dla słuchaczy, a staje się niezbędną pomocą, którą chętnie się posługują, gdyż rozumieją jej przydatność.

Niestety, nauczyciel historii w Studium będąc pod presją czasu, zaabsorbowany nauczaniem nie tylko treści merytorycznych, ale i specjalistycznego języka nauk społecznych, niekiedy zapomina o wykorzystywaniu mapy, stanowiącej jeden z najbardziej istotnych środków pomocniczych w nauczaniu historii.

Należy jednak zdać sobie sprawę, że przy wykorzystywaniu przez słuchacza mapy czy jakiegokolwiek środka dydaktycznego, by osiągnąć pozytywne rezultaty, włączone muszą być składowe elementy jego zdolności poznawczych, a to: „zdolność spostrzegania, pamięci, wyobraźnia, uwaga i myślenie”⁸.

⁸ T. Słowikowski, *Z moich refleksji nad stosowaniem tzw. środków dydaktycznych*, „Wiadomości Historyczne” 1983, nr 4, s. 355.

Gwoli usprawiedliwienia należy zauważyć, że nauczyciel w Studium dysponuje zbyt krótkim okresem (kilka miesięcy), aby wyrobić i utrwalić u swoich słuchaczy nawyk pracy z mapą, ale mimo przeciwności nie może z tego celu zrezygnować. Musimy nauczyć naszego słuchacza-cudzoziemca „czytać” mapę w obcym dla niego języku polskim i jednocześnie uzupełniać i doskonalić jego wiedzę o mapie, by miał szansę studiować w polskiej wyższej uczelni i był przystosowany do życia we współczesnym świecie.